

Araştırma Makalesi / Research Article

Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924*

Erkam Temir**

Öz

Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin Ağustos 1922-Nisan 1924 tarihleri arasında yayımlanmış Sovyet karikatürlerine nasıl yansıdığı SSCB'nin en eski ve ünlü siyasi mizah dergisi olan *Krokodil* dergisi örneğinde analiz edilmiştir. Makalede ilkin SSCB'de karikatürün propaganda amacıyla kullanımına değinilmiş ve *Krokodil* dergisi ile ilgili kronolojik bilgi sunulmuştur. SSCB'nin dönemin Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu havaya uygun bir şekilde Ankara Hükümeti'nin destekçisi olması nedeniyle, ilgili karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin ise olumsuz temsil edildiği varsayılmıştır. Belirtilen zaman aralığında yayımlanmış karikatürler taranmış ve tespit edilen karikatürler görsel retorik analizi ile analiz edilerek varsayım sınanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda *Krokodil* dergisinde 1922-1924 yılları arasında yayımlanmış karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin ise olumsuz bir şekilde temsil edildiği doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

SSCB, *Krokodil* dergisi, karikatür, Mustafa Kemal, Vahdeddin, Abdülmecid, görsel retorik analizi.

* Geliş Tarihi: 07 Ocak 2021 – Kabul Tarihi: 15 Nisan 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Temir, Erkam. "Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924." *bilig*, no. 104, 2023, ss. 123-151.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü – Kastamonu/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4387-2728
erkamtemir@gmail.com

Giriş

Karikatürler, sadece birer güldürü unsuru değil, kimi zaman gündemi belirleyen kimi zaman uluslararası boyutta krizlere neden olabilen çizimlerdir. Uzun metinlerin oluşturamayacağı etkiyi ve akılda kalıcılığı tek bir karikatür kısa bir sürede oluşturabilir. Karikatürler kitleleri harekete geçirme veya onlarda bir tutum oluşturma açısından önemli araçlardır. Özellikle siyasi karikatürler geçmişten günümüze propagandanın önemli öğelerinden olmuştur. Her ikisi de akılda kalıcı ve etkileyici olan mizah ile görselin karikatürde birleşmesi onu daha da cazip ve tesirli hale dönüştürmektedir. Bu nedenle karikatür propaganda için oldukça elverişli bir araç haline gelmektedir.

SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ise karikatürleri etkin bir propaganda aracı olarak kullanan ülkeler arasında en önlere yer almaktadır. Nitekim SSCB’de sadece bu amaçla farklı konularda propaganda üreten *Smehaç* (Смехач - Kahkaha 1923), *Projektor* (Прожектор - Projeكتور 1923), *Krasnaya Niva* (Красная Нива - Kırmızı Arazi 1923), *Bezbojnik* (Безбожник - Ateist/Tanrısız 1923) gibi çok sayıda karikatür dergisi yayımlanmıştır. SSCB’nin en eski ve ünlü siyasi mizah dergisi ise *Krokodil* (Крокодил - Timsah) dergisidir.

Bu çalışmada siyasi karikatürlerin propaganda amacıyla ne şekilde kullanıldığını analiz edebilmek için *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında (SSCB’de derginin ilk sayısının yayımlandığı tarihten Türkiye’de halifeliğin kaldırıldığı tarihe¹ kadar olan dönem) yayımlanan karikatürler taranarak Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi hakkındaki karikatürler görsel retorik analizi ile çözümlenmiştir. Bu dönemin (son iki ay hariç) Lenin’in iktidarda olduğu dönem olması açısından da önemli ve tutarlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu dönem Kurtuluş Savaşı’nın yaşandığı, Lozan görüşmelerinin ve antlaşmasının yapıldığı, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edildiği, saltanatın ve halifeliğin ilga edildiği özete yoğun gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir.

Bu dönemde Moskova, Ankara Hükümeti’nin en önemli ortaklarından biri olmuştur. Tellal’a göre (156-162) bunun başlıca nedenlerinden biri hem Moskova’nın hem de Ankara Hükümeti’nin “düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışıyla hareket etmesidir. Ankara Hükümeti (Kafkaslarda Bolşevik yönetimin kurulmasına ses çıkarılmamak kaydıyla) bu ilişkilerin doğu

cephesini güvenceye alacağını ve böylelikle tüm gücünü batı cephesine aktarma fırsatı bulacağını düşünmektedir. Nitekim Ankara Hükümeti'yle ilk iletişim kuranlardan biri Moskova'dır. SSCB Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul eden ilk ülkedir. Ankara Hükümeti'nin batıyla kuracağı ilişkilerde Sovyetleri bir koz olarak kullanmak istemesi de önemli bir gerekçedir. Moskova ise İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan'a karşı Ankara'nın kazanacağı zaferin, İngiltere'nin sömürüsü altında yaşayan Müslümanları uyandırabilme ihtimalini değerlendirmektedir. Ayrıca bu dönemde Ruslar Türkiye'nin kazanacağı zaferin Moskova'nın güney cephesini güvenceye alacağını ve Boğazların müttefikler yerine Türkiye'nin kontrolü altında olmasının kendi lehlerine olacağını ummaktadır. Böylelikle Moskova soyutlanmaktan kurtulmuş olacaktır. Ankara Hükümeti ile kurulan ilişkiler aynı zamanda Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan halklarıyla kurulan ilişkiler için iyi bir referans olacaktır. Öte yandan Moskova'nın Ankara Hükümeti'ne Bolşevizm'i benimsetme arzusu da bulunmaktadır.

SSCB, Propaganda ve Karikatür

“Propaganda, kolektif tutumların, önemli sembollerin manipülasyonu ile yönetilmesidir” (Lasswell 627) ve devletlerin kamuoyunu etkilemek için kullandığı en önemli yöntemlerden biridir (Bell 65). 1917 yılından itibaren RSFSR (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) ve SSCB etkin ve sistemik olarak propaganda faaliyetleri yürütmüştür.

Lenin ve destekçileri, insani ilişkileri dönüştürmenin ve *yeni komünist insanı* şekillendirmenin tarihi bir görev olduğuna inanmışlardı. Ancak davalarının doğruluğuna olan inançları onları toplumun hayal gücünü ve bakış açılarını şekillendirme gerekliliğine karşı kayıtsız bırakmadı. Sosyal bir hareketin başarısı için sanatın kullanımı ve ikna stratejilerinin öneminin farkındalardı. Komünist propaganda adeta “haçlı gayretini profesyonel beceri ile birleştiren” zorlu bir süreçtir. Lenin'in Marksizm'ini güçlü kılan unsur, siyasal iletişimin gücüne dikkat çekmesidir. Lenin, propagandanın politik bir araç olarak oldukça önemli olduğunu düşünmekte ve iletişimin rolüne vurgu yapmaktadır. “Kelimeler ve resimler, Moskova'nın kapitalizmin toplumsal düzenini zayıflatma ve toplumu Marksist-Leninist temeller üzerinde yeniden inşa etme mücadelesinde mermilerden veya Ruble'den daha sürekli ve belki de daha hayati bir rol oynamıştır” (Barghoor vii-6). Bu nedenle

propaganda SSCB'nin kuruluşundan çöküşüne kadar hayati önem verdiği konulardan birisi olmuştur.

Sovyetler, propaganda denilince akla ilk gelen ülkelerdendir. Öyle ki Lenin türü propaganda olarak adlandırılmış bir propaganda modeli bile türemiştir. Lenin türü propagandada hemen her şey bir fırsat niteliğindedir ve propaganda “devletin politik, ekonomik ve kültürel çalışmalarının bütünü içinde erir” (Domenach 31-39). Gözlemciler ve tarihçilere göre Sovyet propagandası posterlerde, broşürlerde ve gazetelerde özetle her yerdedir (Starks 5). Savaşlar, grevler ve skandallar propagandacının fırsatlarıdır. Lenin türü propagandacı için taktikler durağan değildir. En önemli özelliklerinden biri çok çeşitli bir basın alanına yayılmasıdır. Sovyetler Birliği'nde, aslında birbirinin benzeri olan çok sayıda meslek ve bölge dergisi yayımlanmakta ve her bir dergi kendi kamuoyuna ve farklı ilgi alanlarına yönelik propaganda faaliyeti yürütmekteydi. Kısaca Lenin'in bir propagandacı ordusu olduğu söylenebilir. Komünist propagandanın önemli özelliklerinden biri, yayımlandığı basının çeşitliliğiydi (Domenach 266-270). Özetle SSCB'de tüm yayın organları iktidarın propaganda aracıydı (Temir vd. 66).

Karikatür ise belirli parametreleri izleyerek ve sadık sunumları abartarak bir kişinin görünüşünün seçilen yönlerini vurgular (Ross 286). Bir mizah ögesi olan karikatür propagandanın önemli unsurlarından biridir. İtalyanca *caricare* (yüklemek) kelimesinden türemiştir ve böylece bu sanatı *aşırı yüklü temsil* olarak tanımlamak mümkündür. Tarihi antik çağlara kadar dayanmaktadır. Güdüleri tam olarak bilinmese de Antik Mısır'da insanların hayvanlara benzetilerek resmedilmesi ilk karikatür örneklerindedir. III. Ramses dönemine ait bir papirüste bir aslanın bir antilopla dama oynadığı, aslanın yanında bir sırtlanın flüt çaldığı ve bir kedinin sopa salladığı bir çizim bulunmaktadır. Bu çizimin Mısır Ölüler Kitabı'nda (Ra Nu Pert Em Hru) dama oynayan iki insanın parodisi olduğu düşünülmektedir. Karikatür örnekleri olarak adlandırılacak benzer çizimleri Hint frensklerinde, Eski Yunan'da ve eski tarihlerde birçok farklı kültürde görmek mümkündür. Karikatür geçmişte genellikle otoriteye karşı bir silah olarak kullanılmıştır (Lynch 1-12). Sonrasında karikatürün gücü devletler tarafından da keşfedilmiş ve karikatürler devletlerin propaganda aracı olarak da kullanılmaya başlamıştır.

Karikatür bir insanın, bir topluluğun, bir ulusun, siyasi partinin, fikrin ve sosyal bir sorunun sembolik temsilidir. Karikatürler, özellikle de siyasi karikatürler, fotoğraflar, haberler ve tablolara kıyasla bir temsil sınıfı olarak benzersiz sayılabilirler. Karikatürler bilhassa savaş zamanında (sıcak veya soğuk), karşıt propagandanın yoğun yapıldığı dönemlerde önemini artırır. Güç çatışmalarının yaşandığı dönemlerde karikatür, karşı tarafın itibarını kitle basınında kamu tarafından anlaşılan imgeler kullanılarak yıkmaya yönelik bir silah olarak ortaya çıkmaktadır. Bir karikatürist “muhalefette gerçekliğin bir karşıt görüntüsünü yaratabilir” (Streicher 431-441).

SSCB’de karikatürün temelleri Hristiyanlığın ikonografi geleneğine kadar dayandırabilir (Alaniz 13-31). Karikatürlerin etkin bir şekilde siyasi propaganda amacıyla kullanımı ise I. Dünya Savaşı’nda görülmüştür. I. Dünya Savaşı, karikatürler de dâhil tüm propaganda teknik ve yöntemlerinin yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde siyasi karikatürler toplumu entelektüel ve moral olarak savaşa hazırlamak, vatanseverlik aşılama, zafere olan inancı arttırmak ve aksilikleri açıklamak için kullanılmıştır (Koszyk, Demm 167’den). Bu tecrübe ve siyasi karikatürler de dâhil propagandanın elde ettiği başarı onun sonraki dönemde sistematik bir devlet aygıtı olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Sovyet karikatürleri “rejimin açık propaganda araçları”dır (Benson 11, Etty 20’den). Bu karikatürler “siyasi otoriteleri itaatkâr bir kitle izleyicisine bağlayan kusursuz biçimde düzenlenmiş siyasi iletişim sisteminde bir aktarım” biçimidir (Etty 211). Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin Marksist ilkelerle geçmiş geleneklerden ve kapitalist Batı’dan radikal bir kopuş çabasının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Ülkenin yönetimini devralan Bolşevikler halkı yeni düzene uyarlamak ve geri kalan her şeyi itibarsızlaştırmak için geniş kapsamlı bir propaganda savaşı yürütmüşlerdir. (Alaniz 13-31). Bu propaganda savaşının önemli unsurların biri ise karikatürlerdir. Böylelikle çoğu gazete ekleri olmak üzere birçok hiciv dergisi yayımlanmaya başlanmıştır.

Krokodil Dergisi

Krokodil (1922-2008) dergisi SSCB’de yayımlanan en eski ve ünlü siyasi mi-zah dergisidir (Kijanskaja vd. 71). 1922’de Raboçaya Gazeta’nın (Рабочая газета - İşçi Gazetesi) haftalık eki olarak Moskova’da yayımlanmaya başlayan dergi 1932 yılından itibaren Pravda (Правда) yayınevinde ayda üç kez

müstakil bir yayın olarak çıkarılmıştır. Derginin ilk editörü ve organizatörü Konstantin Stepanoviç Eremeyev'dir. Dergide Demyan Bednıy, Vladimir Mayakovski, Valentin Petroviç Koltsov, İlya Arnoldoviç İlf, Evgeniy Petroviç Katayev, Dmitriy Moor, Viktor Nikolayeviç Deni, Konstantin Pavloviç Rotov, Boris Efimoviç Efimov ve Yuliy Abramoviç Ganf gibi Sovyetlerin ünlü yazar ve sanatçıları görev yapmıştır. Dergi SSCB'de mizah ilkelerinin benimsenmesinde ve hiciv gazeteciliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Büyük Sovyet Ansiklopedisi dergiyi şöyle tanımlamaktadır: “Hiciv ve mizah silahı ile *Krokodil* olumsuz olaylarla mücadele etmekte, Sovyet gerçekliğine yabancı, burjuva ideolojisini ve emperyalist tepkiyi ortaya çıkarmaktadır” (Prohorov 473). Efimov'un anılarına göre derginin ismi için *Kıymık, Diken, Tiğ, Kene, Mengene, İğne* (Böcek iğnesi), *Acı Biber, Dulavratotu* ve *Isırgan Otu* gibi isimler tavsiye edilmiş, ancak Raboçaya Gazeta Yayın Kurulu üyesi Sergey Gessen tarafından teklif edilen *Krokodil* (Timsah) ismi kabul edilmiştir (Efimov 100).

Şekil 1. *Krokodil* dergisinin 27 Ağustos 1922 tarihli ilk sayısının kapak sayfası

SSCB'de tüm medya kuruluşları “Komünist Parti'nin mutlak kontrolü altındadır” (Temir vd. 66). Bu nedenle *Krokodil*'in ortaya çıkışı da yeni devletin ve yeni ideolojinin propagandasının yapılmasına duyulan ihtiyaç ile ilgilidir. *Krokodil* ilk yıllarında koyu bir ideolojik motifle hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki olayları eşit bir biçimde eleştirmiştir. Ancak derginin

baskı sayısı yükseldikçe ve mizah basını üzerindeki devlet kontrolü arttıkça (Nisan 1927’de Merkez Komitesi’nin “Hiciv Mizah Dergileri Hakkında” başlıklı kararı buna örnek olarak gösterilebilir) yazarlar konformist bir tutum sergilemeye başlamıştır. Böylelikle dergi ülke dışındaki olayları sert bir şekilde eleştirmeye devam etse de ülke içindeki olaylara karşı sessiz kalmaya veya daha *yumuşak* bir mizahla yaklaşmaya başlamıştır (Popova 115).

Stalin döneminde *Krokodil*’in görevleri Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Organizasyon Bürosu’nun (ЦК ВКП(б)) 1948 yılında aldığı “Krokodil Dergisinin Görevleri” (Il’ičev 2017) ve 1951 yılında aldığı “Krokodil Dergisinin Eksiklikleri ve İyileştirilmesi İçin Önlemler” (Stalinizm 2017) başlıklı kararlarla tanımlanmıştır. Dergide genel yayın yönetmeni editör vb. görevlerin kimler tarafından yürütüleceğini belirten kararlarda derginin ana görevi “insanların zihnindeki kapitalizmin kalıntılarına karşı savaşmak” olarak ifade edilmektedir. Dergi, hiciv yoluyla “Batı’nın burjuva kültürünü eleştirmek, ideolojik önemsizliğini ve dejenerasyonunu göstermek” ve “güncel uluslararası etkinliklere zamanında yanıt vermek” ile yükümlüdür. Dergiye partinin uyarısı niteliğindeki “Krokodil Dergisinin Eksiklikleri ve İyileştirilmesi İçin Önlemler” başlıklı kararda ise derginin ilgi çekmekte yeterince başarılı olamadığı “*ideolojik ve sanatsal düzeyinin*” yetersiz olduğu söylenmektedir. Kamusal önemi olmayan “anlamsız hikâyeler ve şiirler”, “zayıf çizimler ve karikatürler” yayımladığı “ülkenin iç hayatı ve uluslararası olayları kapsayan” hatalar yarptığı ifade edilmiştir. 1972 yılında dergiye Kızıl Bayrak İşçi Nişanı (Орден Трудового Красного Знамени) verilmiştir. 1973 yılında derginin baskı sayısı 5,5 milyondur (Prohorov 473).

Krokodil’de yer alan karikatürler ve genel olarak derginin mizah tarzı söylemsel, katılımcı ve icracıdır. Bu nedenle söz konusu karikatürlerin tamamı Sovyet propagandası sayılmalıdır. Dergide yayımlanan karikatürlerin üzerindeki temel etki iktidar ve ideolojidir. *Krokodil* Sovyet politikasını anlamada önemli bir arşiv olarak kullanılmaktadır. Sovyetlerin kurulmasıyla birlikte meydana gelen siyasi değişimin derinliğine ve *Krokodil*’in rejime olan bağlılığına rağmen dergi devrim öncesi hiciv geleneği ile özdeşleşmektedir (Etty 17-212). Örneğin *Krokodil*’in kurucularından olan Efimov’un karikatürleri (bu çalışma kapsamında incelenen karikatürler arasında ona ait çizimler de bulunmaktadır) “1917 öncesi ulusal Rus görselleri üzerine inşa edilen

ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının karikatür gelenekleri üzerine kurulu bir tür görsel oksidentalizm (batıcılık) içermektedir ve “devletin güldürü kullanımları ve iktidarla olan bağlantıları hakkında net bir resim” sunmaktadır (Norris 32). Tiyatro geleneklerinin de *Krokodil*'in mizah dünyası ve görsel dili üzerinde önemli etkileri olmuştur. “Gerçekten de dergi karnaval kültürünün metinsel bir biçimi olarak yorumlanabilir”. *Krokodil* dergisinin “karışık bir grafik hiciv teknikleri sistemi olarak anlaşılması” gerekmektedir. *Krokodil* dergisi propaganda paradigmasının tipik bir kullanımına sahiptir. Sovyet medya sisteminin başlıca temsilcilerindedir. SSCB'nin “iç ve dış düşmanlarına güçlü ve ideolojik-görsel dil yoluyla saldırmayı” amaçlamaktadır ve “Devletin ideolojik cephaneliğinde, bir anda düşmanlara zarar vermesi ve yoldaşları davanın doğruluğu konusunda daha fazla ikna etmesi beklenen bir silahtır” (Etty 35-211).

Dergi SSCB'nin dağılmasından sonra da 2000 yılına kadar yayım yapmayı sürdürmüştü fakat 2000 yılında ekonomik sebeplerle kapanmıştır. Eylül 2001'de *Noviy Krokodil* (Новый Крокодил - Yeni Timsah) adıyla tekrar yayımlanmaya başlamış, Ağustos 2004'de tekrar kapanmıştır. Ağustos 2005'te *Novaya Gazeta*'nın Genel Yayın Yönetmeni Dimitri Muratov'un da aralarında bulunduğu bir grup tarafından yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde dar bir kitleye göre tasarlanan dergi 2008 yılında tekrar kapanmıştır (Gračev 2014). Dergi hakkında yüzlerce (Rusça ve İngilizce) akademik çalışma yapılmış, hatta hakkında kitaplar yazılmıştır. Ancak Türkiye'yi ve özgül olarak Türk toplumuyla ilgilendiren bir çalışma bulunmamaktadır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında *Krokodil*'de Türkler

Cumhuriyet kurulmadan hemen önce ve kuruluşunun ilk yıllarında Moskova'nın Ankara Hükümeti'ne olan desteği, bilhassa İngilizler ve Avrupa'ya karşı olan tutumu *Krokodil*'de yer alan karikatürlere yansımıştır.

Şekil 2. *Lozan oyuncularını*

Örneğin Aralık 1922’de Mihail Mihayloviç Çeremnih tarafından çizilen ve derginin 18. sayısında “*Lozan Oyuncuları*” (Şeremnih 1922) başlığıyla yayımlanan karikatürde Lozan görüşmelerine katılanlar kumar masasında kavga eden kişiler olarak tasvir edilmiş ve bu kavgaya karışmayarak izleyen dönemin Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Çiçerin Türk karaktere “Kavga bittiğinde elimizde fazladan bir koz olacak!” demektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 3. *Ulusların kendi kaderini tayin hakkı*

Şubat 1923 tarihli derginin 8. sayısında yayımlanan “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” (Maljutin 1923) başlıklı (bu başlık aynı zamanda Lenin’in bu konuda 1914 yılında yazdığı (Il’ič 1914) makalesiyle aynı ismi taşımaktadır) İvan Andreyeviç Malyutin imzalı bir diğer karikatürde ise üst bilgi olarak Bednota (Беднота - Fakirlik) gazetesinden alıntılanan şu ifade bulunmaktadır: “İngiltere’nin kapitalistleri şöyle diyor: Türkler olabilir, ama Türk petrolü olamaz: Bizim olmalı”. Karikatürde işgal altındaki İstanbul sokaklarında yürürken resmedilen İngiliz “İngiliz burjuvası” olarak adlandırılmakta ve şöyle demektedir: “Türkiye’nde (durum) iyi. Minareler Türk minaresi, fesler Türk fesi ama petrol bizim, yasalar da bizim. Türk şalvarını diken Türklerin sadece İngiliz kumaşından dikmeleri için bir kanuncuk çıkarmak gerekecek”. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 4. *Boşuna süt kovası satın aldım*

Haziran 1923 tarihinde derginin 21. sayısında yayımlanan Mihail Mihayloviç Çeremnyh imzalı “Boşuna süt kovası satın aldım” (Čeremnyh 1923) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak bir başyazardan aktarıldığı belirtilen şu ifade bulunmaktadır: “Türkiye Lozan Konferansı’nda Ankara keçisi rolü yapıyor”. Karikatürde keçiyi (Türkiye’yi) dağlarda Kovalayan İngiliz ve keçi arasında şu diyalog geçmektedir:

“Sermaye: Keçicik! Dur! Bir kerecik sağmama izin ver bari!

Keçi: Aptalsın! Ankara keçisinden süt mü bekliyorsun?”²

Şekil 5. Kimin ajitasyonu (eylemi) yangın çıkarıcı?

İlerleyen dönemlerde de benzer karikatürler yayımlanmıştır. Örneğin Mart 1925'te derginin 12. sayısında Yuliy Abramoviç Ganf'ın imzasıyla yayımlanan "Kimin ajitasyonu yangın çıkarıcı?" (Ganf 1925) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak "İngilizler, SSCB'nin Türkiye'ye kömür ve kibrit göndermesi nedeniyle öfkeleniyor" denilmektedir. Karikatürde İngiltere (sol tarafta) Türk petrollerine göz dikmiş olarak SSBC ise Türkiye'ye dostluğu karşılığında yardım yapan olarak gösterilmektedir. Karikatürde şu diyaloglar geçmektedir: "Türkiye'de İngiliz: Yakıtını ver, dostluğu al! Türkiye'de SSCB: Dostluğu ver, yakıtı al!".

Tüm bu karikatürler Ankara Hükümeti'ni bilhassa İngiltere ve Avrupa'ya karşı açıkça desteklemektedir.

Retorik ve Görsel Retorik Analizi

Retorik, fikirleri beğenilecek şekilde ifade etme işidir ve "en temelde ikna etmek gayesi" taşımaktadır. Tarihi Antik Yunan'a ve sofistlere dayanmaktadır (Cevizci 731, Temir 60'den). Meyer'e göre "çoklu yanıt bilimi"dir (7-9). Said ise *eleştirinin* metinsellik, mecazbilim, yapıbozum veya retorik olarak adlandırıldığını söylemektedir (3). "En temel anlamda, retorik şimdi tipik olarak iletişim olarak adlandırılan şey için eski bir terimdir" (Sloan vd. 220-221, Smith vd. 141'den). Görsel retorik ise görsel imgelerin retorik içerisinde çalışılmasını ifade eden terimdir ve retorik kendi tarihine kıyasla tarihi oldukça yenidir. O günlere kadar sadece söylemle ilgili olarak algılanan re-

retorik çalışmaların görsel unsurları (ve sözel olmayan diğer unsurları) kapsamına alması gerektiği fikri 1970 yılında ABD’de düzenlenen Ulusal Retorik Konferansı’nda ortaya çıkmıştır. Katılımcılar tüm insan eylemlerine uygulanabilen retorik bir bakış açısı öne sürmüşlerdir. Retorik disiplinin sadece konuşmayı değil matematiği, müziği, resimleri, mimari tarzları vb. (Burke 28) tüm insani sembol sistemlerini *sembolikklik* içinde ele alan Kenneth Burke’yi kucaklaması görsellerin retorikğine oldukça katkıda bulunmuştur. Hemen akabinde Douglas Ehninger gibi bilim adamları tarafından görsellerin retorik analizinin kapıları ardına kadar açılmıştır (Smith vd. 141).

“Anlamları etkileyen ve yöneten sosyal işlev” (Brummett xiv) gibi retorik tanımları, görsel ile retorik arasındaki uyumu ortaya koymaktadır. Görsellerin retorik çerçevesinde çalışılmasının gelişmiş olmasının önemli sebeplerinden biri görsel imgelerin yaygınlığı ve çağdaş kültür üzerindeki etkileridir. Retoriğin sadece söylemle kısıtlandırılması demek insanları etkileyen sembollerin sadece küçük bir bölümünün analiz edilebilmesi manasına gelecektir. Ayrıca görsellerin retorik söylem retorikği ile her zaman elde edilmesi mümkün olmayan bir dizi insan deneyimine erişim fırsatı sağlamaktadır. Çok boyutlu ve dinamik insan deneyimlerini ancak görseller ve sezgisel olmayan insan deneyimleri iletebilir. Çünkü bunlar doğrusal değildir ve mekânsal olarak yönlendirilmiştir. Bu nedenle böyle deneyimleri anlamlandırabilmek ve anlatabilmek için bu türden sembollere odaklanmak gerekmektedir. Retoriğin kapsamını genişletme arzusu görsel retorikğin giderek yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Böylelikle görsel retorik iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki görsel verilerin incelenmesini içeren bir bakış açısıdır. Bireyler görselleri iletişim amacıyla kullandıkları için burada görsel retorik yaratılmış bir üründür. İkincisi ise araştırmacıların görüntülerin iletişim olayını gerçekleştirdiği simgesel süreçlere odaklanan bir perspektifi ifade etmektedir. İletişimin kendisi ve diğer tüm iletişim türleri gibi görsel retorik bir işaret sistemidir. Bir işaretin başka bir nesneye bağlanması yoluyla iletişim kurar. Bir şeyi görsel retorik olarak nitelendirmek için “bir imge bir işaret olarak hizmet etmenin ötesine geçmeli ve sembolik olmalıdır”. Görsel retorik terimi, sadece görsele iletişimsel bir eser olarak atıfta bulunmak için değil aynı zamanda “bilim insanlarının görsel bir görüntü veya görsel veri alabilecekleri bir perspektifi ifade eder”. Görselin simgesel veya iletişimsel yönlerinin analizini kapsayan teorik bir bakış açısıdır. Görsel retorik “eleştirel-analitik bir araç veya görüntülerin iletişimsel boyutlarını vurgulayan görsel verilere yaklaşma ve analiz

etme yoludur”. Bir görsel retorik analizi görüntünün doğası, görüntünün işlevi ve görüntünün değerlendirilmesi unsurlarını barındırır. Görüntünün doğasında esas olan şey “görsel görüntünün ayırt edici özelliklerinin açıklanmasıdır” (Smith vd. 142-146). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere karikatürler, bilhassa siyasi karikatürler görsel retorik tanımına birebir uymaktadır.

Retorik sunulan öğeler ve önerilen öğelere dikkati içerir. Sunulan öğelerin tanımlanması görselin ana fiziksel özelliklerinin adlandırılması demektir. “Bu aşamada, akademisyen sunulan bu unsurları, görüntünün kütlesini veya büyüklüğünü ilgilendiren alan olarak tanımlar... Akademisyen daha sonra, bir izleyicinin sunulan öğelerden çıkardığı kavramlar, fikirler, temalar ve imalar olan önerilen unsurları tanımlar” (Kanengieter 12-13, Smith vd. 141’den). Bu öğelerin analizi görselin birincil iletişimsel öğelerinin anlaşılmasına ve nihai olarak bir görselin onu izleyenler için sahip olabileceği bir anlamı geliştirmesine fırsat sunar. Görüntünün işlevi görsel retorik için sunduğu işlev veya işlevlerle ilgilidir. Bu noktada fonksiyona odaklanılır ve görselin onu izleyenler açısından ne şekilde işlediğini keşfetmeye çalışılır. Bu işlev görüntünün yaratıcısı tarafından amaçlanan etki ile eşanlı değildir. Görsel imgeler üzerine retorik bir bakış açısı benimseyen akademisyenler, yaratıcının niyetini bir eserin doğru yorumunu belirleme olarak görmezler. Amaç sadece görselin yaratıcısının ve görselin kendisi hakkında biyografik ve tarihsel kanıtlara erişmek değildir. Görselin yaratıcısının niyetini net bir şekilde ifade edememiş olması hatta görselin yaratıcısının asıl motivasyonu hakkında yanılıyor olmuş olması gibi varsayımları da değerlendirir (Smith vd. 146-147).

Özetle analiz görselin yaratıcısının niyetinden bağımsız olabilir. Değerlendirme farklı şekillerde yapılabilir. Örneğin görselin kendi önerdiği işlevlerini yerine getirip getirmediği bir ölçüt olarak kullanılabilir veya görseller işlevlerinin sonuçları ve bu sonuçlarla belirlenen geçerliliklerine ve/veya sonuçların sağlamlıklarına bakılarak değerlendirilebilir. Bu ise görselin analiz edilme nedenine bağlıdır. Örneğin “görüntünün belirli bir etik sistemle uyumlu olup olmadığını veya örneğin özgürleştirici potansiyel sunup sunmadığını keşfetmek” böyle bir analizdir (Smith vd. 146-147).

Örneğin, plastik kaya deseniyle kaplı bir konteyner evini analiz eden bir bilim adamı, onun doğa ile alay ettiğini ve onunla bağlantısını kesmeyi teşvik ettiğini, bu tür bir kopukluğun yeryüzünün

kaynaklarına ciddi zarar verdiği bir dünyada affedilemez olduğunu söyleyebilir. Hangi kıstas kullanılırsa kullanılsın, görüntülere retorik bir bakış açısı benimseyen ve değerlendirmeye odaklanmayı seçen akademisyenler, görüntüler arasında ayırım yaparak retorik ortamın kalitesini artırmakla ilgilendirler. (Smith vd. 147)

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı siyasi karikatürlerin propaganda için ne şekilde kullanıldığını analiz etmek ve bunu yaparken karikatürler üzerinden Sovyetlerin, dönemin Türk devlet adamlarına karşı tutumunu ortaya koymaktır. Araştırma bu tutumu Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi ile ilgili karikatürler üzerinden incelemektedir. Ayrıca bir diğer amaç uluslararası literatürde oldukça önemli bir kaynak olarak görülen *Krokodil* dergisinin söz konusu karikatürlerini Türkçe literatüre kazandırarak araştırmacıların erişimine sunmaktır.

Çalışmada görsel retorik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görsel retorik analizi diğer göstergebilimsel analiz yöntemlerine göre tarihi çizimlere daha dinamik yaklaşma imkânı sunduğu için tercih edilmiştir. Nitekim 100 yıl öncesinin siyasi dünyasında çizilmiş bu karikatürlerin Barthes'in göstergebilimsel incelemesinde olduğu gibi gösterge, gösterilen, gösteren, düzanlam ve yananlam (Barthes 37-155) özelinde veya içerik analizi gibi yöntemlerle analiz edilmesinin yetersiz ve durağan kalabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle analizde görece esneklik tanıyan ve hermeneutik imkânlardan yararlanan görsel retorik analizi uygulanmıştır. Ayrıca retorik analizi gerek görüldüğünde karikatürün metnini ve çizimini birlikte analiz etme fırsatı verdiği için de tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Evreni ve örneklemini Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi ile ilgili *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında yayımlanan (SSCB'de derginin ilk sayısının yayımlandığı tarihten Türkiye'de halifeliğin kaldırıldığı tarihe kadar olan dönem taranmıştır) karikatürler oluşturmaktadır.

Dergi çok geniş bir zaman aralığında (1922 - 2008) ve farklı geniş siyasi konuları kapsayarak yayın yapmıştır. Dolayısıyla tüm yayın hayatı boyunca dergide yer alan karikatürlerin tamamının tutarlılık göstermesi beklenemez.

Ancak analizi yapılan dönem sınırlı bir dönem olduğu için (Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu) böyle bir tutarlılık beklemek mümkündür.

Bu dönem Moskova ve Ankara arasındaki ilişkilerin iyi seyrettiği ve SSCB'de Lenin'in iktidarda olduğu bir dönemdir. Tüm bunlar tutarlılık açısından önemlidir. Bu nedenle çalışma bu dönemle sınırlıdır.

Varsayımlar

Belirlenen zaman aralığında Moskova, Ankara Hükümeti'ni desteklemektedir. Bu nedenle yayımlanan karikatürlerde;

- Ankara Hükümeti ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa olumlu bir biçimde tasvir edilmiştir.
- Padişahlık ve son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdeddin olumsuz bir biçimde tasvir edilmiştir.
- Halifelik ve son Halife Abdülmecid Efendi olumsuz bir biçimde tasvir edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın evren ve örnekleme çerçevesinde analizi yapılan 8 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan “Orta Doğu’da Rüzgâr Şiddetleniyor” başlıklı Dmitriy Moor imzalı karikatür (dergi no: 7-19), 22 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan “Baba ve Oğul” başlıklı Boris Efimoviç Efimov imzalı karikatür (dergi no: 9-21), 26 Kasım 1922 tarihinde yayımlanan “Güç ve Rölük” başlıklı Dmitriy Moor imzalı karikatür (dergi no: 14-26), 3 Aralık 1922 tarihinde yayımlanan başlıksız Dmitriy İvanoviç Melnikov imzalı karikatür (dergi no: 15-27), 24 Aralık 1922 tarihinde yayımlanan “Niyetsiz Hacı” başlıklı İvan Andreyeviç Malyutin imzalı karikatür (dergi no: 18-30) ve 15 Nisan 1924 tarihinde yayımlanan “Elma dalından uzağa düşmez” başlıklı Şestopalov Nikolay İvanoviç imzalı karikatür (dergi no: 7-87) dâhil toplam altı adet karikatür bulunmaktadır. Karikatürlerin listesi şu şekildedir:

Tablo 1

Karikatürlerin kronolojik listesi

Karikatür Başlığı	Dergi No	Karikatürist	Tarih
Orta Doğu'da Rüzgâr Şiddetleniyor	7 (19)	Dmitriy Moor	8 Ekim 1922
Baba ve Oğul	9 (21)	Boris Efimoviç Efimov	22 Ekim 1922
Güç ve Rölik	14 (26)	Dmitriy Moor	26 Kasım 1922
-	15 (27)	Dmitriy İvanoviç Melnikov	3 Aralık 1922
Niyetsiz Hacı	18 (30)	İvan Andreyeviç Malyutin	24 Aralık 1922
Elma Dalından Uzağa Düşmez	7 (87)	Şestopalov Nikolay İvanoviç	15 Nisan 1924

Şekil 6. *Orta Doğu'da rüzgâr şiddetleniyor.*

Dmitriy Moor imzası ve “Orta Doğu'da Rüzgâr Şiddetleniyor” (Moor 1922b) (На ближнем востоке ветер крепчает) başlığıyla Ekim 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürde üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Yunan Kralı Konstantin tahttan indirildi. Türk Sultanının durumu sallantılı”. Herhangi bir diyalogun yer olmadığı karikatürde tahttan indirilen Yunan Kralı I. Konstantinos (sağda) ve Sultan Vahdeddin (solda)

şiddetli rüzgârla savrulurken resmedilmiştir. Devrik Yunan Kralı Konstantinos düzgün hatlarla resmedilmişken Sultan Vahdeddin yuvarlak hatlı, şişman ve çirkin resmedilmiştir. Konstantin'den sonra Sultan Vahdeddin'in de devrileceğini ima eden karikatürde Sultan Vahdeddin olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 7. *Baba ve oğul*

Boris Efimoviç Efimov imzalı 22 Ekim 1922 tarihli dergide yayımlanan “Baba ve Oğul”³ (Папа и Сын – Papa i Sın) (Efimov 1922) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Papa, Kemal’e kan dökülmesinin durdurulmasını isteyen bir mektupla seslendi”⁴. Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Papa: Sevgili oğlum.

Kemal: Vazgeç Papa, başkasının işine karışma”

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa bariz bir şekilde güçlü bir karakter olarak çizilmiştir. Papa’ya verdiği cevap da böyle net ve güçlü bir cevaptır. Yüz hatları ve fiziki göstergeler de bunu destekler niteliktedir. Papa ise kilolu (XV. Benedictus’un dönemin fotoğrafları incelendiğinde kilolu değil hatta zayıf denebilecek bir fiziki yapıda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ondan önceki Papa X. Pius ve sonraki Papa XI. Pius de kilolu değildir. Dolayısıyla bu şekilde bir çizimin özellikle kullanılmış olması gerekir. Nitekim Sovyet karikatürle-

rinde nefret edilmesi arzu edilen kişiler, diğer karikatürlerde de olduğu gibi örneğin kapitalistler ve din adamı gibi kimseler özellikle hak yiyerek şişmanlıkları gösterilmek için genellikle şişman çizilirler) ve sevimsiz bir yüz ifadesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın aksine ciddiyetten yoksun olarak resmedilmiştir. Diğer karikatürlerde olduğu gibi karikatürdeki *iyi* karakterler düzgün çizgiler ve hatlarla *kötü* karakterler ise yuvarlak hatlarla çizilmiştir.

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'u işgal eden ve tam arkasında bekleyen İngilizlere kılıcını çekmek üzereyken Papa bir eliyle onun elinden tutarak, diğer eliyle de tuttuğu haçı kaldırarak onu kutsamaya veya haçın gücünü (Papalığın gücünü) kullanarak onu engellemeye çalışmaktadır. Karikatürde Papa kılıcın çekilmesine engel olursa İngiliz süngüsünün Mustafa Kemal Paşa'yı sırtından hançerleyeceği açıktır. Bu nedenle güçlü bir karakter olarak resmedilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Papa'nın güleç yüzüyle "Sevgili oğlum" diye seslenmesine kanmayarak kılıcını çekmeye çalışmaktadır. Karikatürist, Papa'nın yazdığı "kan dökülmesinin durdurulmasını isteyen" mektubu bu şekilde tasvir ederek Papa'nın asıl niyetinin İngilizleri korumak veya İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında Türk milletine arkadan saldırmalarını sağlamak olarak betimlemiştir.

Şekil 8. *Güç ve rölik*

Dmitriy Moor imzalı 26 Kasım 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı "Güç ve Rölik" (Moor 1922a) (Мощь и мощи- Моş i Моşi)'dir.

Rusça güç *moş* demektir. *Moşi* ise Türkçe rölik yani Hristiyanlıkta kutsal sayılan Aziz ve martirlerin fiziksel kalıntılarına (Aydın 66) verilen isimdir. Böylelikle karikatürün başlığında bir çeşit cinas kullanılmıştır. Üst bilgi olarak şu ifade yer almaktadır: “Curzon⁵ şunları söyledi: Türklerin son talepleri müttefiklere hakaret ve tüm Avrupa’ya bir meydan okumadır. Türkiye, buna hazır olduğumuzu tavizlerin bir sınırı olduğunu anlamalıdır. (Türkiye) İngiltere’nin ve Avrupa’nın gücünün Türklerin yok edemeyeceği bir kaya olduğunu anlamalı”. Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Curson: Şimdi artık gücümüzü görüyor musun?

Türk: Sizin gücünüz (moş) benim hiçbir zaman korkmadığım röliğe (moşi) benziyor”

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa’nın ismi geçmese de Türk olarak adlandırılan kişinin fiziki unsurları nedeniyle bu çizimin Mustafa Kemal Paşa’yı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa bir elinde silahı bir elinde kılıcı, vücut yapısı ve yüz ifadesi ile güçlü bir karakter olarak çizilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa burada İngiltere’nin ve Avrupa’nın tehdidinden korkmayan ve hatta bu tehditten hiçbir zaman korkmadığını söyleyen bir kahraman olarak yer almaktadır. Curson ve onun şahsında İngiltere ve Avrupa ise orantısız bir vücut ve ciddiye alınmaması gereken bir yüz ifadesi ile resmedilmiştir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 9. 3 Aralık 1922 tarihli başlıksız karikatür

Dmitriy İvanoviç Melnikov imzalı 3 Aralık 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı bulunmamaktadır (Mel'nikov 1922). Üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Türkiye Millet Meclisi’nin kararnamesi ile Sultan devrildi. Ancak o ise tahttan inmeyi reddetti”.

Süngünün üzerinde “Tahttan feragat” sol taraftaki ay yıldızın üstünde “TBMM”, ortada bulunan merdivenin üzerinde ise “Bâb-ı Âli” yazmaktadır.

Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Sultan, Kemal’e: Vazgeçmek istemiyorum, geniş Türk kitlelerinin desteğine güveniyorum”.

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa (solda) güçlü bir karakter olarak resmedilmiştir. Kendinden emin ve mağrur bir yüz ifadesi bulunmaktadır. Hemen yanında yer alan özellikle bıyık çizimden Mustafa Fevzi Çakmak Paşa olduğu bariz bir şekilde anlaşılan karakterde de güçlü ve öfkeli bir yüz hattı bulunmaktadır. Her ikisi de düzgün bir fiziki yapıda ve uzun boylu olarak resmedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Çakmak Paşa düzgün çizgiler ve hatlarla Sultan Vahdeddin ise yuvarlak hatlarla çizilmiştir. Süngünün ucundaki “Tahttan feragat” yazan yazı ile tahttan (Bâb-ı Âli’den) indirilmeye çalışılan Sultan Vahdeddin (VI. Mehmed, Sultan Vahidüddin) dönem fotoğrafları incelendiğinde gerçekte kilolu olmamasına rağmen orantısız ve kilolu bir vücutla resmedilmiştir. Sultan Vahdeddin’in tutunduğu tahtın üzerinde yumuşak bir minderin çizilmiş olmasını ise rahata düşkünlüğe bir vurgu olarak anlamak mümkündür. Vahdeddin tasvirinde büyük bir burun ile yuvarlak ve korkmuş bir yüz ifadesi bulunmaktadır. Kendisini geniş kitlelerin desteklediğini söyleyen Sultan Vahdeddin’in tahttan düşmesini halk süngüleri havada bir şekilde beklemektedir. Kendisine destek veren değil tam aksine tahttan inişini bekleyen ve bunu bir bayram havasıyla kutlayan bir halk bulunmaktadır. Nitekim minarelerdeki insanlar, gökyüzünde uçan uçak ve meydanda toplanmış kalabalık orada bir bayram havası olduğunu betimlemektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 10. Niyetsiz hacı

İvan Andreyeviç Malyutin imzalı 24 Aralık 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı “Niyetsiz Hacı”dır (Невольный палочник) (Maljutin 1922). Üst bilgide şöyle denilmektedir: “Mekke Müslümanların kutsal şehridir. Hac yapmak için oraya giderler. Eski Türk Sultanı Mekke’ye kaçtı”.

Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Mehmet alageyikten hızlı koşuyor”.

Karikatürde Sultan Vahdeddin, küçük düşürücü bir şekilde resmedilmiştir. Çizimde kendisine doğrulan süngülerin gölgesi görünmekte bu süngülerden kaçmak için Kâbe’ye doğru koşmaktadır. Diğer karikatürlerde olduğu gibi kötü karakterleri çizimde kullanılan yuvarlak hatlar kullanılmıştır. Vücut hatları (kalçalarının belirgin oluşu, yalın ayak kaçıyor olması vb.) alaycı bir şekilde çizilmiştir. Alageyik benzetmesi ise bunu tamamlamaktadır. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 11. *Elma dalından uzağa düşmez.*

Şestopalov Nikolay İvanoviç imzalı 15 Nisan 1924 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı “Elma dalından uzağa düşmez” dir (Яблоко от яблони не далеко падает) (Şestopalov 1924). Üst bilgide şöyle denilmektedir: “Türk parlamentosunun kararına göre, halife İstanbul’u ailesiyle birlikte terk etti ve İsviçre’ye gitti”.

Karikatür’in diyalogu şöyledir:

“Halife (öfkeli): Ne yapıyorsunuz?! Beni, Allah’ın temsilcisini Türkiye’den göndermeye cesaret ediyorsunuz!!!

Türkler: Eh işte, Allah’a git!!!”

Karikatür açık bir şekilde Abdülmecid Efendi’yi aşağılamaktadır. Karikatürde Abdülmecid Efendi iri yarı, uzun burunlu, ağlamaklı ve çirkin bir yüz ifadesi ile resmedilmiştir. Arkasında onlarca kadın ve çocukla ülkeyi terk ederken halk ise bu durumdan memnun bir şekilde gülmekte ve onunla alay etmektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Sonuç

Bu çalışmada siyasi karikatürlerin propaganda amacıyla ne şekilde kullanıldığı analiz edilmiştir. Bu analiz SSCB’de *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülme-

cid Efendi ile ilgili yayımlanan karikatürler üzerinden yapılmıştır. Ankara Hükümeti'ni destekleyen Sovyetler'in karikatürlerde de bu desteği göstereceği varsayılmıştır. *Krokodil* dergisi bizzat Sovyetler tarafından bir *mizah silahı* (Prohorov 473) olarak tanımlanmaktadır ve "iç ve dış düşmanlarına güçlü ve ideolojik-görsel dil yoluyla saldırmayı" (Etty 211) amaçlayan bir dergidir. Bu nedenle dergide Ankara Hükümeti'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteğin ve Sultan Vahdeddin ve son Halife Abdülmecid'e karşı olumsuz tutumunun açık olacağı düşünülmüştür.

Elde edilen bulgular bunu doğrulamıştır. Buna göre *Krokodil* dergisinde 1922-1924 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yayımlanan karikatürlerin tamamı olumludur. Dmitriy Melnikov İvanoviç, Dmitriy Moor ve Boris Efimoviç Efimov gibi farklı karikatüristler tarafından resmedilmesine ve farklı konuları ele almasına rağmen tüm karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa güçlü bir kişilik olarak çizilmiştir. Taranan tüm karikatürlerde hem karikatürlerin görsellerine hem de verilmek istenen mesaja Mustafa Kemal Paşa olumlu olarak yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa tüm karikatürlerde fiziki özellikleri düzgün, kendinden emin ve ciddi bir ifadeyle yer almıştır.

Son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdeddin ve son Halife Abdülmecid Efendi ile ilgili karikatürler ise yine Dmitriy Moor, Dmitriy Melnikov İvanoviç, İvan Andreyeviç Malyutin ve Şestopalov Nikolay İvanoviç gibi farklı karikatüristler tarafından çizilmelerine rağmen tamamı olumsuzdur. Sultan Vahdeddin yayınlanan karikatürlerde aciz, korkak ve çirkin biri olarak resmedilmiştir. Abdülmecid Efendi'yi konu alan karikatür de böyledir. Dolayısıyla dergide yayımlanan karikatürlerde kendi içinde bir tutarlılık bulunmaktadır. *Krokodil* dergisi Ankara Hükümeti'ni destekleyen Moskova'nın politikaları doğrultusunda propagandist bir betimleme faaliyeti yürütmüştür. Böylelikle çalışmanın varsayımları doğrulanmıştır. SSCB'nin Ankara Hükümeti'ni destekleme konusundaki tavrı, *Krokodil* dergisindeki karikatürlere açık bir şekilde yansımıştır. Esasında SSCB'de tüm siyasi karikatürler, hemen ve açık bir şekilde kavranacak (McKenna 15) şekilde çizilmiştir. Nitekim propagandada verilen mesajların hemen ve açıkça anlaşılması oldukça önemlidir. Bu çalışmada analizi yapılan karikatürler de kendi dönemleri için hemen ve açıkça anlaşılabilir türdendir.

Disiplinlerarası bir çalışma olan bu makalede Türkçe literatüre kazandırılan ve retorik analizi yapılan karikatürlerin iletişim bilimleri kadar tarih ve

uluslararası ilişkiler gibi diğer disiplinleri de ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Ancak bu konularda sadece anlamın oluşabilmesi için kısa bilgiler verilmiş ve diğer araştırma alanlarını ilgilendiren hususların değerlendirilmesi bu alanlarda çalışanlara bırakılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Halifelik 3 Mart 1924'de kaldırılmıştır. Ancak haftalık bir dergi olması ve olayların dergiye geç yansımaları nedeniyle taranan zaman aralığı buna göre seçilmiştir.
- 2 Ankara keçisi olarak bilinen keçi ırkının sütü çok azdır. Bu nedenle süt için beslenmez.
- 3 Papa aynı zamanda Rusça 'baba' demektir.
- 4 İngiliz gazeteci Grace Ellison'un hatıralarına göre Papa XV. Benedictus mektubunda Mustafa Kemal Paşa'ya "kan dökülmesini önlemek için elinden gelen her şeyi yapması için yalvarmıştır" (Ellison 242-243).
- 5 George Curzon (Lord Curzon) kastedilmektedir.

Kaynaklar

- Alaniz, José. *Komiks: Comic Art in Russia*. University Press of Mississippi, 2011.
- Aydın, Ayşe. "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kılıkya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları." *Olba*, no. 17, 2009, ss. 53-82.
- Barghoor, Frederic K.C. *Soviet Foreign Propaganda*. New Jersey Princeton University Press, 1964.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, Yapı Kredi, 1993.
- Bell, Philip M.H. "Government Strategies on Influencing Public Opinion: Assessment, Censorship, Propaganda." *Mélanges de l'école française de Rome*, vol. 108, no. 1, 1996, pp. 65-71.
- Brummett, Barry. *Rhetorical Dimensions of Popular Culture*. University of Alabama Press, 1991.
- Burke, Kenneth. *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature, and Method*. University of California Press, 1966.
- Çeremnyh, Mihail Mihajlovič. "Zrja Podojnik Kupil." *Krokodil*, vol. 21, no. 51, 1923.

- Demm, Eberhard (1993). "Propaganda and Caricature in the First World War." *Journal of Contemporary History*, vol. 28, no. 1, 1993, pp. 163-192.
- Domenach, Jean Marie. *Politika ve Propaganda*. Çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, 1995.
- Domenach, Jean-Marie. "Leninist Propaganda." *Public Opinion Quarterly*, vol. 15, no. 2, 1951, pp. 265-273.
- Efimov, Boris. *Desjat' Desjatiletij: O Tom, Čto Videl. Perezil, Zapomnil*. Vagrius, 2000.
- Efimov, Boris Efimova. "Papa i Syn." *Krokodil*, vol. 9, no. 21, 1922.
- Ellison, Grace. *An Englishwoman in Angora*. Cambridge University Press, 2014.
- Etty, John. *Graphic Satire in the Soviet Union: Krokodil's Political Cartoon*. University Press of Mississippi, 2018.
- Ganf, Julij Abramovič. "Č'ja Agitacija Zažigatel'nej." *Krokodil*, vol. 12, no. 122, 1925.
- Gračev, Sergej. Satiričeskij «Krokodil»: Šutki, Kotorye Aktual'ny i Segodnja Argumenty i Fakty. Argumenty i Fakty, 17 Aralık 2020, https://aif.ru/culture/book/satiricheskiy_krokodil_shutki_kotorye_aktualny_i_segodnya.
- Il'ičev, Ryklin Malenkov. Postanovlenie Orgbyuro CK VKP(b) o Žurnale "Krokodil." Stalinism, 15 Aralık 2020, <http://stalinism.ru/kultura-i-iskusstvo/postanovlenie-orgbyuro-tsk-vkp-b-o-zhurnale-krokodil.html>.
- Kijanskaja, Oksana Ivanovna, i David Markovič Fel'dman. "K istorii sovetskoj satiričeskoj pečati 1930-h godov: žurnal «Krokodil»." *Vestnik RGGU. Serija: Literaturovedenie. Jazykoznanie. Kul'turologija*, vol. 12, no. 134, 2014, pp. 71-85.
- Lasswell, Harold D. "The Theory of Political Propaganda." *American Political Science Review*, vol. 21, no. 3, 1927, pp. 627-631.
- Lenin, Vladimir Il'ič. "O Prave Nacij Na Samoopredelenie." *O Gosudarstve i Prave* 1, 1914.
- Lynch, Bohun. *A History of Caricature*. Faber & Gwyer, 1926.
- Maljutin, Ivan Andreevič. "Nevol'nyj Paločnik." *Krokodil*, vol. 18, no. 30, 1922.
- Maljutin, Ivan Andreevič. "Nacional'noe Samoopredelenie." *Krokodil*, vol. 8, no. 38, 1923.
- McKenna, Kevin J. *All the Views Fit to Print: Changing Images of the U.S. in Pravda Political Cartoons, 1917-1991*. Peter Lang, 2001.
- Mel'nikov, Dmitrij Ivanovič. _____, *Krokodil*, vol. 15, no. 27, 1922.
- Meyer, Michel. *Retorik*. Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- Moor, Dmitrij. "Moš' i Moši." *Krokodil*, vol. 14, no. 26, 1922.
- Moor, Dmitrij. "Na Bližnem Vostoke Veter Krepčaet." *Krokodil*, vol. 7, no. 19, 1922.

- Norris, Stephen M. "The Sharp Weapon of Soviet Laughter: Boris Efimov and Visual Humor." *Russian Literature*, vol. 74, no. 1-2, 2013, pp. 31-62.
- Popova, Ž. G. "Žurnal Krokodil 1920-1930-h gg.: Informacionnyj Potencial i Metody Količestvennoj Obrabotki Kontenta." *Informacionnyj Bjulleten' Asociacii Istorija i Komp'juter*, vol. 36, 2010, pp. 115-116.
- Prohorov, Aleksandr Mihajlovič. *Bol'saja Sovetskaja Ėnciklopedija/gl*, T 13 (3-e izd), Sov. Ėnciklopedija, 1973, ss. 473.
- Ross, Stephanie. "Caricature." *The Monist*, vol.58, no. 2, 1974, pp. 285-293.
- Said, Edward W. *Kış Ruhı*. Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2006.
- Šeremnih, Mihail Mihajlovič. "Lozanskie Igroki." *Krokodil*, vol. 18, no. 30, 1922.
- Šestopalov, Nikolaj Ivanovič. *Jabloko ot Jabloni ne Daleko Padaet.* "Krokodil", vol. 7, no. 87, 1924.
- Smith, Ken L. Et al. Eds. *Handbook of visual Communication: Theory, Methods, and Media*. Routledge, 2005.
- Stalinism. Postanovlenie Sekretariata CK VKP(b) O Nedostatkah Žurnala "Krokodil" i Merah Ego Ulučšenija, 20 Aralık 2020, <https://stalinism.ru/kultura-i-iskusstvo/postanovlenie-sekretariata-tsk-vkp-b-o-nedostatkakh-zhurnala-krokodil-i-merakh-ego-uluchsheniya.html>.
- Starks, Tricia. *The Body Soviet: Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*. University of Wisconsin Pres, 2009.
- Streicher, Lawrence H. "On a Theory of Political Caricature." *Comparative Studies in Society and History*, vol. 9, no. 4, 1967, pp. 427-445.
- Tellal, Erel. "Sovyetlerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası Cilt I*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2009, ss. 155-177.
- Temir, Erkam. *Siyasal İletişimde Retorik: Aleksey Navalniy Örneği*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Temir, Erkam, ve Bünyamin Ayhan. "Rus Medyasının Sahiplik Yapısı." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 2019, ss. 63-74.

Visual Rhetorical Analysis of Cartoons about Turkish Statesmen in Magazine *Krokodil*: 1922-1924*

Erkam Temir**

Abstract

This study analyzes how Mustafa Kemal Pasha, Mehmed VI Vahideddin, and Abdulmejid II were portrayed in the Soviet cartoons published between August 1922 and April 1924 in the magazine *Krokodil*, the oldest and most famous political humor magazine of the USSR. The article begins by outlining how the Soviets used cartoons for propaganda, as well as providing chronological information about the magazine *Krokodil*. Since the Soviets supported the government in Ankara due to the favorable atmosphere in Turkish-Soviet relations at that time, it was assumed that the cartoons published during this period portrayed Mustafa Kemal Pasha positively and Mehmed VI Vahideddin and Abdulmejid II negatively. The published cartoons in the abovementioned period were scanned, the cartoons that were found were subjected to visual rhetoric analysis, and the hypothesis was put to the test. In accordance with the findings, it was found that in the cartoons published in *Krokodil* magazine between 1922 and 1924, Mustafa Kemal Pasha was portrayed positively, while Mehmed VI Vahideddin and Abdulmejid II were portrayed negatively.

Keywords

USSR, *Krokodil* magazine, cartoon, Mustafa Kemal, Vahdeddin, Abdulmejid, visual rhetorical analysis.

* Date of Arrival: 07 January 2021 – Date of Acceptance: 15 April 2022

You can refer to this article as follows:

Temir, Erkam. "Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 123-151.

** Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Communication, Department of Journalism – Kastamonu/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4387-2728

erkamtemir@gmail.com

Визуально-риторический анализ карикатур на турецких государственных деятелей в журнале «Крокодил»: 1922-1924*

Эркам Темир**

Аннотация

В данном исследовании анализируется, как Мустафа Кемаль-паша, Мехмед VI Вахеддин и Абдулмеджид II были изображены в советских карикатурах, опубликованных в период с августа 1922 по апрель 1924 года в журнале «Крокодил», старейшем и самом известном политическом юмористическом журнале СССР. Статья начинается с описания того, как Советы использовали карикатуры для пропаганды, а также с предоставления хронологической информации о журнале «Крокодил». Поскольку Советы поддерживали правительство в Анкаре из-за благоприятной атмосферы в турецко-советских отношениях в то время, предполагалось, что карикатуры, опубликованные в этот период, изображали Мустафу Кемаль-пашу положительно, а Мехмеда VI Вахеддина и Абдулмеджида II отрицательно. Опубликованные карикатуры были отсканированы, найденные карикатуры подверглись визуально-риторическому анализу, и гипотеза была подвергнута проверке. В соответствии с полученными данными было установлено, что в карикатурах, опубликованных в журнале «Крокодил» в период с 1922 по 1924 год, Мустафа Кемаль-паша изображен положительно, а Мехмед VI Вахеддин и Абдулмеджид II — отрицательно.

Ключевые слова

СССР, журнал «Крокодил», карикатура, Мустафа Кемаль, Вахеддин, Абдулмеджид, визуально-риторический анализ.

* Поступило в редакцию: 07 января 2021 г. – Принято в номер: 15 апреля 2022 г.
Ссылка на статью:

Temir, Erkam. “Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları İle İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924.” *bilig*, no. 104, 2023, pp. 123-151.

** Доц., д-р, Университет Кастамону, Факультет коммуникаций, кафедра журналистики – Kastamonu/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4387-2728
erkamtemir@gmail.com

